

OBRAZOVANJE O PREDUZETNIŠTVU – CILJVI I IZAZOVI

EDUCATION ON ENTREPRENEURSHIP - OBJECTIVES AND CHALLENGES

Halil Kalač*

SAŽETAK

U kontekstu sadašnje globalne ekonomske i finansijske krize razvoj preduzetništva se smatra glavnim rješenjem za otvaranje novih radnih mjesta i održiv ekonomski rast. Preduzetništvo je sposobnost osobe da pretvori ideje u akciju. Podrazumijeva kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, kao i sposobnost planiranja i upravljanja projektima, u cilju postizanja ciljeva. Snažan je pokretač ekonomskog rasta i stvaranja novih radnih mesta, stvara nove kompanije i poslove, otvara nova tržišta i neguje nove vještine i sposobnosti. Preduzetništvo je vještina koja se može naučiti. Ne morate biti rođeni preduzetnik da biste vodili uspješan posao. Možete postati preduzetnik tako što ćete razviti preduzetnički um i vještine. Treba nam više preduzetnika koji kreiraju nove poslove, zato je neophodno podržati ovu vrstu obrazovanja, kako se to radi u skoro svim zemljama EU. Evropska komisija vrši promovisanje obrazovanja o preduzetništvu i ističe njegov značaj na svim nivoima, od osnovne škole do univerziteta. U tom pravcu donijet je „Akcioni plan o preduzetništvu 2020”, od strane Evropskog parlamenta, sa ciljem uspostavljanja preduzetničkog duha, nove osnove za povećanje prevalencije i kvaliteta preduzetništva. Planom je definisano da su obrazovanje o preduzetništvu, jačanje okvirnih uslova za preduzetnike i dinamiziranje kulture preduzetništva kroz njegovanje nove generacije preduzetnika, tri osnovne oblasti za djelovanje u cilju daljeg razvoja. Uključivanje preduzetničkog učenja na sve nivoe i vrste obrazovanja je prvi korak

SUMMARY

u ostvarenju tog cilja. Plan se posebno fokusira na mlade ljude, naglašavajući ključnu ulogu obrazovanja i treninga za stvaranje novih generacija preduzetnika. Obrazovanje o preduzetništvu priprema ljude da budu odgovorni i preduzetni pojedinci. Pomaže mladim ljudima da razvijaju veštine, znanje i stavove neophodne za postizanje ciljeva koje su postavili pred seбом. Potrebno je više mladih preduzetnika koji kreiraju nove proizvode, usluge i poslovne modele. Njihova kreativnost i njihove nove ideje su naša najbolja nada za budućnost. Ovaj rad govori o ključnim pitanjima i izazovima u obrazovanja o preduzetništvu, na univerzitetima kod nas, u kontekstu „Akcionog plana o preduzetništvu 2020“. Univerziteti trebaju postati više preduzetnički. Evropska komisija je u saradnji sa OECD-om već razvila okvir za preduzetnički univerzitet. Okvir je dizajniran da pomogne zainteresovanim univerzitetima da procijene sami svoje sposobnost i poboljšaju ih sa prilagođenim modulima učenja. Univerziteti trebaju integrisati preduzetništvo kao važan dio nastavnog plana i programa. Većina kurseva preduzetništva se još uvijek nudi u okviru poslovnih i ekonomskih studija. Međutim, inovativne i održive poslovne ideje najvjerojatnije će proizaći iz tehničkih, naučnih i kreativnih institucija.

Ključne riječi: obrazovanje, preduzetništvo, ekonomski razvoj, „Akcioni plan o preduzetništvu 2020”

* - Univerzitet u Travniku, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Kiseljak, e-mail: halil.kalac25@gmail.com

SUMMARY

In the context of the current global economic and financial crisis, the development of entrepreneurship is considered the main solution for job creation and sustainable economic growth. Entrepreneurship is the ability of a person to convert ideas into action. It involves creativity, innovation and risk taking, as well as the ability to plan and manage projects in order to achieve goals. It is a powerful driver of economic growth and creation of new jobs, creates new companies and jobs, opens up new markets and fosters new skills and abilities. Entrepreneurship is a skill that can be learned. You do not have to be a born entrepreneur to run a successful job. You can become an entrepreneur by developing an entrepreneurial mind and skills. We need more entrepreneurs who create new jobs; therefore it is necessary to support this type of education, as it is done in almost all EU countries. The European Commission promotes entrepreneurship education and emphasizes its importance at all levels, from primary school to university and beyond. In this direction, the European „Entrepreneurship Action Plan 2020“ was adopted by the European Parliament with the aim of establishing an entrepreneurial spirit, a new basis for increasing the prevalence and the quality of entrepreneurship. The plan has defined that education on entrepreneurship, strengthening the framework conditions for entrepreneurs and dynamising the culture of entrepreneurship through fostering a new generation of entrepreneurs, three basic areas for actions for further development. Inclusion of entrepreneurial learning at all levels and types of education is the first step in achieving this goal. The plan specifically focuses on young people, highlighting the key role of education and training to create new generation of entrepreneurs. Entrepreneurship education prepares people to be responsible and entrepreneurial individuals. It helps young people to develop the skills, knowledge and attitudes necessary

to achieve the goals they set before themselves. We need more young entrepreneurs who create new products, services and business models. Their creativity and their new ideas are our best hope for the future. This paper discusses key issues and challenges in education about entrepreneurship, at universities in our country, in the context of the “Entrepreneurship Action Plan 2020”. Universities need to become more entrepreneurial. The European Commission, in cooperation with the OECD, has already developed a framework for an entrepreneurial university. The framework is designed to help universities which are interested to assess their own abilities and improve them with customized learning modules. Universities need to integrate entrepreneurship as an important part of the curriculum. Most entrepreneurship courses are still offered within business and economic studies. However, innovative and sustainable business ideas are likely to come from technical, scientific and creative institutions.

Keywords: education, entrepreneurship, economic development, “Entrepreneurship Action Plan 2020”

UVOD

„Većina onog što čujete o preduzetništvu je pogrešno. Ono nije magično, nije misteriozno i nema nikakve veze sa genima. To je disciplina i kao svaka druga disciplina može da se nauči. Ono što nam je potrebno jeste preduzetničko društvo u kom su inovacija i preduzetništvo normalni, postojani i kontinuirani“ (Piter F. Draker, 2009)¹.

Drugačiji pristup obrazovanju i postepeno napuštanje principa prenošenja predmetno fragmentisanih znanja, zahtijeva kontekst života i rada u 21. vijeku. Razvijanje kompetencija, odnosno osposobljavanje studenata da stečena znanja koriste u

---

¹ Svjetski ekonomski forum: „Obrazovanje novog talasa preduzetnika“ (Educating the Next Wave of Entrepreneurs) (Švajcarska, januar 2009) str. 10 - 12

složenim uslovima života i rada, postalo je osnovno polazište savremene nastave i učenja. Preduzetništvo je jedan od osnovnih oslonaca za ostvarivanje koncepta celoživotnog učenja. Ono je zajednički imenitelj obrazovnih politika svih razvijenih zemalja svijeta, Evropske unije i zemalja u prepristupnom procesu.

Razvoj kompetentnih budućih građana, zaposlenih, stručnjaka i preduzetnika, osnovni je cilj savremenih obrazovnih sistema. Od strane kompetentnih ljudi čije su ideje, inovacije i znanje osnovni pokretač razvoja, kreirana je vizija društva zasnovanog na znanju. Napredno društvo temelji se na preduzimljivim ljudima i preduzetničkoj aktivnosti. Na globalnom nivou i u zemljama u razvoju i u zemljama koje su industrijske supersile, prisutna je vizija društva zasnovanog na znanju.

Oblast ljudske kreativnosti i inovativnosti biti će jedan od glavnih stubova kompetitivnih privreda, zbog sve veće automatizacije proizvodnje, nepredvidivosti budućih zanimanja i kretanja u svijetu rada, kao i promjenljivost potreba za uslugama i proizvodima.

Preduzetništvo kao pojam ima široko značenje. U ekonomiji neki autori preduzetništvo smatraju klasičnim menadžerstvom, drugi suštinu preduzetništva vide u sistematskom inoviranju i traganju za promjenama, a treći, opet, vide osobu koja preuzima rizik i investira (Drucker, 1993). Definicije preduzetnika i preduzetništva su brojne. Ne postoji jedinstvena i opšte prihvaćena definicija, ali se svaka u određenoj mjeri odnosi na znanja i vještine vezane za poslovanje, proaktivnost i inovativnost.

Preduzetnik je fizičko lice koje započinje sopstveno poslovanje i upravlja njime, tako je definisala pravna regulativa preduzetnika svuda u svijetu. Mnoge definicije ističu, kao glavnu karakteristiku preduzetnika, sklonost ka promjenama, inovativnost, kreativnost i spremnost na rizik. Naglašava se da, preduzetnik traži promjene, odgovara na njih i koristi mogućnosti, dok je inovacija alat preduzetnika. Efikasan preduzetnik

mogućnosti pretvara u resurse (Drucker, 1964). Podpreduzetništvom se podrazumijeva i sposobnost pojedinca da ideje pretvori u akciju. Takođe, preduzetništvo podrazumeva kreativnost, inovativnost, preuzimanje inicijative i rizika, kao i sposobnost planiranja projekata i upravljanja projektima radi ostvarenja ciljeva². Preduzetništvu je (bez obzira na model ostvarivanja) mjesto u obrazovnom sistemu, ako prihvatimo teze da je preduzetništvo proces u okviru koga se ostvaruje transformacija znanja u praktične rezultate (Shane and Venkataraman, 2000, str. 217-226). Preduzetništvo čini osnovu razvoja intelektualnog kapitala (Zahra and Dess, 2001, str. 8-20). Preduzetnik se ne rađa već stvara (Drucker, 1993). Stoga da bi se na efikasan i efikasan način realizovalo sve naprijed rečeno o preduzetništvu, neophodan je adekvatan sistem obrazovanja koji tretira pitanje preduzetništva na odgovarajući način.³

To je koncept obrazovanja i obuke koji podržava preduzetnički način razmišljanja, i zasniva se na usavršavanju pojedinaca, uključujući osnovne principe efikasnosti u svakodnevnom životu (SEECCEL, 2011).

BiH je posljednjih godina prepoznala važnost preduzetništva i na različite načine ga integrisala u strateški i zakonodavni okvir različitih sektora (obrazovanje, ekonomija), i ostvarila određene aktivnosti vezane za preduzetničko učenje⁴.

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na postojeće prakse preduzetničkog obrazovanja i pruži preporuke za njegov budućni razvoj.

² Lucije Eneja Seneka: „Ako čovek ne zna ka kojoj luci plovi, za njega nema povoljnog vjetra.“

³ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, ENTREPRENEURSHIP 2020 ACTION PLAN, EUROPEAN COMMISSION, COM(2012), Brussels, 9.1.2013, p.p.5 – 8.

⁴ Geri Šeniger: „Preduzetništvo može da osnaži obične ljude da urade izvanredne stvari.“

1. REFORMA OBRAZOVANJA OBUH VATILA JE I VISOKO OBRAZOVANJE

Održiva konkurentnost u globalnoj ekonomiji sve više zavisi od tehnoloških i inovativnih sposobnosti, kao što su sposobnost da se primijeni nova tehnologija, razvije novi proizvod, uspešno pristupi novom tržištu, da se prihvati dobra praksa u menadžmentu i razviju vještine kod svih radno sposobnih ljudi (Jones-Evans i saradnici, 1999). U svemu tome univerzitet može dati značajan doprinos, povezujući industriju i obrazovno-istraživačke institucije i generišući protok i razmjenu znanja između partnera. Zato se kao ključni element u stvaranju znanja nameće onaj univerzitet koji je spreman da razvija preduzetnički duh, da promoviše inovaciju, kreativnost i otvori svoja vrata preduzeću, ali i da reformiše nastavne planove i programe i sasluša zahtjeve tržišta. Za univerzitet je važno da bude inovativan u svojim programima i istraživanju, da ima viziju razvoja.

Prenošenje znanja i osposobljavanje da se osnuje vlastito preduzeće nije jedina uloga koju univerzitet ima u razvoju preduzetništva. Stoga je važno da univerzitet preduzetništvo ne percipira samo kao akademsku disciplinu, već i kao fenomen u okviru kog univerzitet ima važnu ulogu u razvijanju preduzetničke kulture. Imajući ovo u vidu, neophodno je povezivati teoriju i praksu, uključiti preduzetničko obrazovanje u nastavne planove i programe. Opciju amozapošljavanja učiniti podjednako primamljivom kao i rad u već postojećem preduzeću⁵.

5 Strateški i zakonski okvir za obrazovanje o preduzetništvu postoji u BiH, kako u oblasti sistema obrazovanja tako i u drugim sektorima. Takođe, izrađeni i usvojeni su standardi opštih kompetencija za osnovno i srednje obrazovanje, koji određuju ishode učenja na kraju osnovne i srednje škole, na nivou kompetencija.

U BiH ne postoji jedinstvena strategija obrazovanja. Tu ulogu imaju zasebno entiteti, odnosno kantoni pojedinačno. Okvirnim zakonom utvrđuje se organizacija visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, odgovornost nadležnih obrazovnih vlasti u oblasti vi-

U mnogim zemljama, u saradnji sa TEMPUS kancelarijom, osnovan je tim stručnjaka za reformu visokog obrazovanja (Higher Education Reform Expert Team – HERE team)⁶, koji je otvoren i za saradnju sa neakademske partnerima, kao što su druge državne institucije, preduzeća, nevladine organizacije i organizacije iz poslovnog svijeta. Kroz TEMPUS projekate, između ostalog, može se ostvariti povezivanje univerziteta i poslovnog svijeta.

Primjer preduzetničkog univerziteta u BiH je Univerzitet u Sarajevu⁷. Primjer soko obrazovanja, ustanovljavaju tijela za provođenje zakona i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine, te način osiguranja kvaliteta u oblasti visokog obrazovanja. U cilju reforme visokog obrazovanja, Okvirnim zakonom su određeni osnovni principi i standardi za sticanje visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. „Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016. - 2026.“ i „Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine“ sadrže određeni broj strateških ciljeva koji su povezani sa oblastima preduzetništva i zapošljavanja. Naglašava se i važnost razvoja kompetencija i podržava sticanje praktičnog preduzetničkog iskustva. http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/default.aspx?id=7562&langTag=bs-BA – 25.10.2017.

http://www.herdata.org/public/STRATESKI_PRAVCI_RAZVOJA_VISOKOG_OBRAZOVANJA.pdf
6 TEMPUS promoviše institucionalnu saradnju između Evropske unije i partnerskih zemalja, koja se fokusira na reformu sistema visokog obrazovanja i univerziteta. U okviru Akcije 3, EU podržava nacionalne timove stručnjaka za reformu visokog obrazovanja (HERE) u zemljama partnerima TEMPUS. HERE čine obično rektori, prorektori, dekani, viši akademski radnici, direktori studija, službenici za međunarodne odnose i studenti. Oni pružaju niz stručnjaka, promovišu i unapređuju napredak u pravcu dalje modernizacije sektora visokog obrazovanja. Bolonjski proces je izvor inspiracije, u svjetlu nacionalnih potreba i težnji.

HERE dizajnira i pruža kurseve obuke za druge stručnjake koji su aktivno uključeni u promociju reformi visokog obrazovanja u svojim zemljama. Oni su takođe uključeni u aktivnosti promocije i podizanja svijesti. Nacionalni organi visokog obrazovanja biraju i imenuju HERE u konsultaciji sa Nacionalnom kancelarijom Tempus, Delegacijama EU i EACEA. Nacionalne kancelarije Tempus-a pružaju administrativnu i finansijsku podršku HERE-u. http://eacea.ec.europa.eu/tempus/programme/heres_en.php

7 http://unsa.ba/s/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=190&Itemid=396

preduzetničkog univerziteta je i Univerzitet u Novom Sadu⁸. Treba istaći i neke od vizija i misija Univerziteta u Travniku kao što su izvrsnost u obrazovanju, spremnost na reforme i vlastite promjene. Iz navedenih i čitavog niza drugih razloga, Univerzitet u Travniku obezbijedio je organizaciju drugog i trećeg ciklusa studija, povezivanje sa uglednim svjetskim univerzitetima, posebno

---

⁸ Na Univerzitetu u Novom Sadu profesori i istraživači su vrlo aktivni u uspostavljanju spin-off kompanija* zasnovanih na istraživačkim projektima koje realizuju. Kao rezultat njihovog rada do sada su na Univerzitetu u Novom Sadu uspostavljene 102 spin-off kompanije, koje su imale obrt od 90,4 miliona eura u 2014. godini. Spin-off kompanije su pretežno u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija i dolaze sa Fakulteta tehničkih nauka. Kao vjerovatno najuspješniji primjer spin-off kompanije koju je uspostavio ovaj univerzitet može se navesti kompanija koja danas nosi ime „Schneider DMS, joint venture“ i predstavlja kompaniju koja za glavni fokus rada ima istraživanje, razvoj i inženjering u oblasti softvera za upravljanje sistemima prenosa električne energije. Kompanija je prije nekoliko godina pokrenuta od malog tima profesora i studenata, a danas zapošljava preko 1.000 eksperata (30 doktora nauka).

Kompanija je svoje proizvode plasirala u 50 zemalja, gde ih koristi 130 operatera za prenos električne energije, koji snabdijevaju preko 70 miliona krajnjih korisnika (Serbian Venture Network, 2015). Na ovaj način su Fakultet tehničkih nauka i Univerzitet u Novom Sadu postali centar efikasne saradnje sa privredom koja je zasnovana na inovativnim aktivnostima, a tako stvorena preduzetnička klima motivisala je veliki broj istraživača, prije svega profesora i asistenata, da se oprobaju u preduzetničkom poduhvatu.

---

*Spin-off firma nastaje izdvajanjem dijela neke djelatnosti iz veće kompanije i pokretanjem firme koja je fokusirana na taj konkretan segment djelatnosti. Česte situacije kada se preuzima osnivanje novog spin-off-a su kada se unutar firme pokreće novi poslovni poduhvat, kada se kreira novi proizvod ili usluga ili kada se nastupa na novim tržištima. Akademski/univerzitetski spin-off jeste poslovni poduhvat koji pokreću sami univerziteti kako bi komercijalizovali rezultate naučnoistraživačkih projekata, tj. kako bi transformisali tehnološke inovacije ili investicije u proizvode koji mogu da zadovolje neke tržišne potrebe i stoga budu profitabilni. S obzirom da se spin-off-ovi uglavnom zasnivaju na naučnoistraživačkom radu, prava intelektualne svojine predstavljaju ključ njihovog uspjeha, pa je bitan element u njihovom uspostavljanju regulisanje prava intelektualne svojine između akademske institucije i novoosnovane firme.

iz EU, uključivanje u TEMPUS, ERASMUS i druge programe, povezivanje sa privredom i organizovanje naučno-istraživačkog rada, te izradu projekata za IPA i druge fondove.

Iako se kreativnost prvenstveno vezuje za mlade, kao i spremnost za preuzimanje rizika, čini se da ovi resursi nisu dovoljno iskorišćeni niti postoji infrastruktura koja će značajnije poboljšati. Većina nastavnih programa, na našim univerzitetima, ako ne i svi, obrazuju studente i spremaju za rad u velikim preduzećima ili onim koja je neko drugi osnovao, dok se preduzetništvo na većini fakulteta izučava u okviru svega nekoliko nastavnih programa.

2. OBRAZOVANJE O PREDUZETNIŠTVU U ZEMLJAMA EU

Prema rezultatima međunarodnih istraživanja sve evropske i visokorazvijene zemlje izvještavaju o značaju razvoja ključnih kompetencija i preduzetničkog učenja i spominju ih u svojim obrazovnim politikama, strategijama, propisima ili inicijativama (Evropska komisija, 2012). Zemlje EU na neki način nastoje da integrišu preduzetništvo u nastavne procese. To se može zaključiti na osnovu pregleda prakse integracije obrazovanja o preduzetništvu u njihove sisteme obrazovanja. Specifične ishode učenja obrazovanja, mnoge evropske zemlje definišu kroz kompetencije. U osnovnom obrazovanju polovina zemalja je odredila ishode učenja i oni se uglavnom odnose na stavove vezane za preduzetništvo, kao i transverzne preduzetničke stavove⁹. Praktičnim preduzetničkim veštinama na osnovnoškolskom nivou ne bavi se nijedna zemlja. Većina zemalja je definisala ishode učenja za preduzetničko obrazovanje u srednjem obrazovanju. Nijedna zemlja nije ishode učenja povezala samo sa preduzetničkim veštinama.¹⁰ (Evropska

⁹ <http://s421072256.mialojamiento.es/wp-content/uploads/2015/03/gem-2015-special-report-on-social-entrepreneurship.pdf>
¹⁰ Preduzetničko učenje eksplicitno primjenjuje skoro dvije trećine evropskih zemalja na nivou osnovnog obrazovanja, u kojem dominira transver-

komisija, 2012).

Ne postoji jedinstven i ujednačen sistem za praćenje i evaluaciju preduzetničkog učenja u svim zemljama. Međutim, postoji definisan okvir indikatora za njegovo praćenje koji treba da bude osnova za procjenu aktuelnog stanja u preduzetničkom učenju širom Evrope. Politika EU svim oblastima zasniva se na opštim preporukama i zajedničkom strateškom okviru. Nacionalno zakonodavstvo, konkretizacija i praktični aranžmani ostvarivanja preporučenih mjera ostavljeni su zemljama članicama (2013. godine – Akcioni plan za preduzetništvo 2020). Postojanje okvira i mogućnost posjedovanja uporedivih podataka, omogućuje poređenje između država članica, kao i učenje jednih od drugih. Iz tih razloga je Evropska komisija u decembru 2012. godine oformila tim za razvoj indikatora za preduzetničko učenje i kompetencije. Zadatak tog tima je bio da prati prioritetne indikatore za praćenje preduzetničkog učenja i kompetencija na nivou EU, nastale na osnovu međunarodnih podataka, uključujući i identifikovane oblasti u kojima nedostaju podaci, što predstavlja prostor

zalni, horizontalni i međupredmetni pristup zasnovan na ishodima učenja. Međupredmetni pristup je dominantan je u osnovnim školama; preduzetništvo se u najvećem broju slučajeva ne predaje kao odvojen predmet. Kao međupredmetni pristup, preduzetničko učenje, integrisano je u nastavu u: Švedskoj, Norveškoj, Islandu, Škotskoj, Bugarskoj, Francuskoj, Španiji, Mađarskoj, Kipru, Estoniji. Kao poseban obavezni predmet ili integrisano u druge obavezne predmete, preduzetničko učenje je u: Velsu, Severnoj Irskoj, Austriji, Poljskoj i Litvaniji.

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja, integrisani i međupredmetni pristup je široko rasprostranjen (u oko dve trećine zemalja). Integrisani pristup (teme koje se odnose na preduzetništvo integrisane u različite predmete) je blago dominantniji u odnosu na međupredmetni pristup. Preduzetništvo postoji kao odvojen predmet u nekoliko zemalja. U tim slučajevima preduzetničko učenje je obuhvaćeno raznoliko: kao obavezan poseban predmet, kao jedan od izbornih predmeta ili kao deo ekonomske grupe predmeta. Predmeti koji se tiču preduzetništva, bilo da su obavezni ili izborni, pripadaju oblasti društvenih nauka, ekonomije, poslovnih studija ili karijernog vođenja. (Evropska komisija, 2012).

za poboljšanje i unapređenje podataka. Takođe, bila je obaveza praćenja i evaluacije preduzetničkog obrazovanja i ishoda na nivou država članica¹¹.

3. OBRAZOVANJE O PREDUZETNIŠTVU U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Kada je upitanju obrazovanje o preduzetništvu na Zapadnom Balkanu od 2009. godine, neophodno je da postoji veće razumevanje i politička volja za preduzetničku agendu, mada konkretna politička posvećenost varira od zemlje do zemlje. Promocija preduzetništva ne treba da postoji samo u stručnom nego i u opštem obrazovanju. Veliki dio promocije preduzetništva odvijao se kroz neformalno učenje, i nije bio povezan sa širim razvojem sistema obrazovanja o preduzetništvu. Neophodno je da se razmjena dobrih praksi odvija na različite načine i da uključi aktere iz svih djelova obrazovnog sistema. Na zabrinjavajuće stanja u zemljama Zapadnog Balkana pruža Izveštaj o sprovođenju Evropske povelje o malim preduzećima na Zapadnom Balkanu (European Commission, ETF, OECD 2009)¹². Izveštaj je ukazao da su ranija nastojanja, da se u regionu Zapadnog Balkana preduzetničko učenje promoviše, bila sputana lošim razumijevanjem razloga za

11 Ove studije slučaja sadrže zaključke i preporuke u vezi sa razvojem i/ili sprovođenjem evaluacije i okvirom praćenja preduzetničkog obrazovanja. Identifikovani su izvori koji se mogu koristiti kao podrška indikatorima za praćenje preduzetničkog obrazovanja na nivou EU u koje spadaju stalni izvori: Izveštaji: Eurydice Q&A on Entrepreneurship Education at School in Europe; Flash Eurobarometer; Global Entrepreneurship Monitor (GEM): Annual Population Survey; Global Entrepreneurship Monitor (GEM): Special Topic, 2008., i mogući dodatni izvori: OECD Teaching and Learning International Survey (TALIS); OECD Programme for International Student Assessment (PISA). <http://www.babson.edu/Academics/centers/blank-center/global-research/gem/Documents/gem-2010-special-report-education-training.pdf> - 25.10.2017.; <http://www.nowpublishers.com/article/DownloadSummary/ENT-033>

12 <https://www.oecd.org/globalrelations/smalland-medium-sizedenterprisessmepolicyindex.html>

njegovo uvođenje, pijre svega kao obavezno¹³. Tamo i gde su postojale politike, njihov razvoj nije bio sveobuhvatan. Zbog toga je jedna od glavnih preporuka bila ulaganje zajedničkog napora svih aktera da bi se obezbedio konsenzus oko pitanja kako oblikovati okvir za cjeloživotno preduzetničko učenje. Ostvareni su određeni pomaci u većini zemalja Zapadnog Balkana na nivou obrazovnih politika u domenu preduzetničkog obrazovanja i obuke. Pojedine zemalje već su razvile strategije cjeloživotnog preduzetničkog učenja. Ukazala se potreba za sistemskim praćenjem i evaluacijom svih aktivnosti u ovoj oblasti kako bi se osigurala veća efikasnost. Postojala je potreba da se više napora uloži u stvaranje sinergije između formalnog obrazovanja i svih partnera.

Kao u zemljama EU, danas, obrazovanje o preduzetništvu, aktivno se promovise u svim zemljama koje su u pretpristupnoj fazi, mada njegova implementacija još uvek nije dovoljna (SEECCEL, 2011).¹⁴

Skoro u svim zemljama Zapadnog Balkana postoje nastojanja da se obrazovanje o preduzetništvu integriše kao ključni element promovisanja održivog privrednog rasta i jačanja konkurentnosti. Postignut je dogovor između zemalja članica SEECCEL-a o strateškoj saradnji na regionalnom nivou, radi razmjene ideja i iskustava i uspostavljanja sistema cjeloživotnog preduzetničkog učenja.

¹³ Kako bi se pratio i analizirao proces sprovođenja Evropske povelje o malim preduzećima, osmišljen je „SME Policy Index“, alat koji donosiocima odluka pruža okvir za evaluaciju nacionalnih politika u oblasti MSP. Na osnovu ovog indeksa pravi se Izveštaj o napretku u sprovođenju Evropske povelje o malim preduzećima u državama u pretpristupnoj fazi EU, koji pruža podršku u identifikaciji snaga i slabosti u osmišljavanju politika i njihovom sprovođenju, poredi iskustva i učinak, postavlja prioritete i mjeri usklađenost sa prioritetima definisanim u SBA obrazovanje. http://www.oecd-ilibrary.org/development/sme-policy-index-western-balkans-and-turkey-2016_9789264254473-en

¹⁴ <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECCEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%20202.pdf>

Poslednji izveštaj o sprovođenju Evropske povelje o malim preduzećima u zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj (OECD, 2012,13,14) navode da je ostvaren značajan napredak u poređenju sa situacijom iz 2009. godine u svim privredama¹⁵. Međutim, navodi se da je okvir za evaluaciju preduzetničkog učenja prilično slab u svim zemljama, posebno na nivou visokog obrazovanja. Sve zemlje su ostvarile napredak u promociji preduzetništva u srednjem obrazovanju. Međutim, i dalje postoji izazov kako da preduzetništvo kao ključna kompetencija zaživi u praksi. Jedna od najjačih strana preduzetničkog obrazovanja u regionu je i dalje neformalno preduzetničko učenje, pri čemu se sve veći broj organizacija angažuje u preduzetničkom obrazovanju i partnerstvima za saradnju.

ZAKLJUČAK

1. Obrazovanje o preduzetništvu je tema koja se visoko kotira u okviru javnih politika, a samo preduzetništvo je prepoznato kao jedna od poluga ekonomskog razvoja zemlje i načina za razvoj ljudskog kapitala.
2. Preduzetništvo još uvek nije dovoljno ukorenjeno na nivou visokog obrazovanja kod nas, te je neophodno uložiti više napora i aktivnosti koje se odnose na razmjenu primjera dobre prakse obrazovanja o preduzetništvu. Potrebna je veća posvećenost preduzetništvu na fakultetskom nivou.
3. Neophodno je dalje nastaviti sa reformskim procesima u sistemu obrazovanja u cilju integracije obrazovanja o preduzetništvu,

¹⁵ Bosna i Hercegovina, Makedonija i Srbija ostvarile su najveći napredak. Sve zemlje Zapadnog Balkana imaju sporazume o partnerstvu koji obezbjeđuju osnovu za sistemski razvoj preduzetničkog učenja. U odnosu na 2009. godinu Albanija, Makedonija i Srbija posebno su se istakle u naporima u uspostavljanju okvira za koordinaciju politika između ministarstava prosvete i ekonomije, [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/09680DD332A0B554C1257AA30029407C/\\$file/SMEWBalkansTurkey2012.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/09680DD332A0B554C1257AA30029407C/$file/SMEWBalkansTurkey2012.pdf)

- na svim nivoima formalnog obrazovanja. U tom procesu donosioci odluka treba da se oslanjaju na dosadašnje rezultate, razvijene modele u okviru formalnog obrazovanja, prvenstveno za zemalja EU.
4. Obrazovanje o preduzetništvu, bez obzira na modalitet integracije u obrazovni sistem, mora da obuhvati učenje i razvoj motivisanosti, kreativnosti i inovativnosti mladih ljudi kako bi se pripremali za preduzetničke aktivnosti.
  5. Preduzetništvo podrazumijeva i kontinuirane promjene, pa je važno preduzimati one aktivnosti koje vode povećanju otvorenosti za promjene na univerzitetima.
  6. Potrebni su naponi i akteri u privredi da bi se napravio jedan sistem i okvir za obrazovanje o preduzetništvu, zasnovan na partnerstvu i saradnji privrede i univerziteta.
  7. Od suštinskog značaja za uspostavljanje sistema praćenja i evaluacije, koji doprinosi dugoročnoj transparentnosti, kompatibilnosti i uporedivosti rezultata, na osnovu kojih se mogu donositi valjani zaključci.

LITERATURA

- [1] Centar za preduzetničko učenje Jugoistočne Evrope. Dostupno na: www.seecel.hr; <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%202.pdf>
- [2] Drucker, P. (1993): *Innovation and Entrepreneurship*. Dostupno na: <http://druckersociety.at/repository/scientific/Pearl.pdf>
- [3] Drucker, P. (1964): *Managing for Results*. New York: Harper&Row Publishers Inc. Dostupno: [http://books.google.me/books?id=zE8sDwAAQBAJ&pg=PA51&lpg=PA51&dq=Drucker,+P.+\(1964\).+Managing+for+R](http://books.google.me/books?id=zE8sDwAAQBAJ&pg=PA51&lpg=PA51&dq=Drucker,+P.+(1964).+Managing+for+R)
- [4] EPRD (2014): *Preduzetničko učenje u obrazovnim sistemima u BiH - faza II*. Početni izvještaj. Dostupno: <http://www.bip.ba/latn/?page=3&kat=1&vijest=73>
- [5] European Council (2000): *Lisbon European council 23 and 24 march 2000 presidency conclusions*. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- [6] European Commission (2003): *Green Paper - Entrepreneurship in Europe*. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52003DC0027>
- [7] European Commission (2013): *Entrepreneurship 2020 Action plan - Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>
- [8] European Commission (2012a): *EURYDICE report Entrepreneurship Education at School in Europe National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*. Dostupno na: <http://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/eurydice-report-entrepreneurship-educationschool-europe>
- [9] European Commission (2012b): *Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1389778594543&uri=CELEX:52012DC0669>
- [10] European Commission (2010): *EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
- [11] European Council (2009): *Council conclusions of 12. May 2009. on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020)*. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:EN:PDF>
- [12] European Commission (2008). *Communiqué of the European Ministers for vocational education and training*.

- the European social partners and the European Commission, meeting in Bordeaux on 26 November 2008 to review the priorities and strategies of the Copenhagen process. Dostupno na: http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/bordeaux_en.pdf
- [13] European Commission (2006): Communiqué of the European Ministers of Vocational Education and Training, the European Social partners and the European Commission, convened in Helsinki on 5 December 2006 to review the priorities and strategies of the Copenhagen Process. Dostupno na: http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/helsinki_en.pdf
- [14] European Commission (2001): The concrete future objectives of education systems. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0059>
- [15] European Training Foundation (2015): Torino Process 2014: Serbia. Dostupno na: [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/45A40171227F354DC1257E4C003E8A0A/\\$file/TRP%202014%20Serbia_EN.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/45A40171227F354DC1257E4C003E8A0A/$file/TRP%202014%20Serbia_EN.pdf)
- [16] European Commission (2015): Entrepreneurship Education: A Road to success, E.C. 2015. Dostupno na: http://ec.europa.eu/growth/tools-databases/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=8056&lang=en
- [17] Kume A., Kume, V., Shahini, B. (2013): Entrepreneurial Characteristics amongst university students in Albania. Dostupno na: <http://eujournal.org/files/journals/1/articles/1144/submission/review/1144-3374-1-RV.pdf>
- [18] Jones-Evans, D., Klofsten, M., Andwerson, E. & Pandya, D. (1999): Creating a bridge between university and industry in small European countries: the role of the Industrial Liaison Office. Dostupno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/radm.1999.29.issue-1/issuetoc>
- [19] Markov, S., Stanković, F. (2008): Univerzitetsko okruženje i preduzetničke težnje studenata, Monografija, Univerzitet i preduzetništvo, Novi Sad, str.72-112.
- [20] OECD (2014): Entrepreneurship at a Glance 2014, OECD Publishing. Dostupno na: http://dx.doi.org/10.1787/entrepreneur_aag-2014-en
- [21] OECD (2013): Culture: The role of entrepreneurship education in Entrepreneurship at a Glance 2013. Dostupno na: http://dx.doi.org/10.1787/entrepreneur_aag-2013-25-en
- [22] OECD (2012a). SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2012: Progress in the Implementation of the Small Business Act for Europe. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264178861-en>
- [23] OECD (2012b): Progress in the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in the Western Balkans and Turkey. Dostupno na: [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/09680DD332A0B554C1257AA30029407C/\\$file/SMEWBalkansTurkey2012.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/09680DD332A0B554C1257AA30029407C/$file/SMEWBalkansTurkey2012.pdf)
- [24] OECD (2012c): SME Policy Index: Monitoring the implementation of the small business act and the EDIF technical assistance component in the pre-accession region. Dostupno na: <http://www.oecd.org/about/sge/sme-policy-index-western-balkans-and-turkey-2016-9789264254473-en.htm>
- [25] OECD (2009): Progress in the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in the Western Balkans: 2009 SME Policy Index. Dostupno na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/international/files/2009_charter_report_en.pdf
- [26] Joint EU/CoE Project: Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016. – 2026. http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/default.aspx?id=7562&langTag=bs-BA
- [27] Federalno ministarstvo obrazovanja (FBiH): Strateški pravci razvoja visokog

- obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine, Mostar, decembar 2012. godine . Dostupno na: http://www.herdata.org/public/STRATESKI_PRAVCI_RAZVOJA_VISOKOG_OBRAZOVANJA.pdf
- [28] SEECEL (2011): Preduzetničko učenje - Pristup ključnim kompetencijama - ISCED nivo 2. Dostupno na: <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents%20Section/SEECEL%20-%20Entrepreneurial%20Learning%20ISCED%20Level%20%20-%20RS.pdf>
- [29] Shane, S., Vankataraman, S. (2000): The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research, *Academy of Management Review*, 25, str. 217-226. Dostupno na: <https://entrepreneurscommunicate.pbworks.com/f/Sane%2520%252B%2520Venkat%2520-%2520Ent%2520as%2520field.pdf>
- [30] Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta: Strategija razvoja 2014-2018. Dostupno na: <http://www.hea.gov.ba/Aktivnosti/Strategije/?id=5608>
- [31] Vlada Crne Gore (2019): Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje. Dostupno na: www.gsv.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid...rType...2014... <https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/strategija-za-cjelozivotno-preduzetnicko-ucenje-2015-2019.pdf>
- [32] Vlada Republike Srbije (2014): Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine. Dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/232115/nacionalna_strategija_za_mlade0101_cyr.zip
- [33] Zahra, S., Dess, G. (2001): Entrepreneurship as a Field of Research: Encouraging Dialogue and Debate, *The Academy of Management Review*, Vol. 26, No.1, 8-20. Dostupno na: <https://books.google.me/books?id=m73Rc93DLVMC&pg=PA287&lpg=PA287&dq=%E2%80%A2+Zahra,+S.,+Dess,+G.>
- [34] www.cedefop.europa.eu/files/helsinki_en.pdf
- [35] http://ec.europa.eu/education/policies/2010/III_en.html
- [36] http://eacea.ec.europa.eu/tempus/programme/heres_en.php
- [37] <http://s421072256.mialojamiento.es/wp-content/uploads/2015/03/gem-2015-special-report-on-social-entrepreneurship.pdf>
- [38] www.heg.gov.ba/Aktivnosti/Strategije/?id=5608
- [39] http://pjp-eu.coe.int/documents/1465728/8628257/Prezentacija_EH_Prioriteti.pdf/2fcb59da-adc0-44cc-b062-a72582518ff3